

Zorko Simčič in slovenstvo

Jubilejna predstavitev akademika Zorka Simčiča

na simpoziju ob stoletnici njegovega rojstva

Milček Komelj

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, V. razred
za umetnosti, Novi trg 3, SI 100 Ljubljana

Akademik Zorko Simčič je v svojem življenju spoznal prostranost sveta, ker je bil prisiljen okusiti tujino. A je zato še toliko globlje dojel svojo zasidranost v slovenstvu, usodno povezan z usodo slovenskega naroda kot njegov pravcati zavetnik, in tej usojenosti in doživljanju izgnanstva je posvečeno tudi jedro njegove ustvarjalnosti. Kot nevidni bog Svetovit je bdel nad slovenstvom tudi iz tujine, kjer je ostajala njegova rodovna zavezanost nerazdružna z zavezanostjo slovenskemu jeziku, ki ga je negoval kot pravcati svečenik. Ko je po vojni iz argentinske razdalje pozorno spremljal jasna in tudi bolj prikrito unitaristična prizadevanja za jugoslovansko kulturno enotnost, je opozarjal predvsem na nevarno ogroženost slovenskega jezika, ki ga je zlasti v prevodnih knjigah, namenjenih tudi Slovincem, vse bolj zamenjevala srbohrvaščina, ki naj bi postajala, kot je bilo takrat oznanjano, naš skupni jezik. V sedanjih globalističnih časih pa se v samostojni slovenski državi enako zavzeto pridružuje prizadevanjem za ohranitev veljavnosti slovenskega jezika pred prodiranjem angleščine, za katera se z njegovo popolno podporo zavzema in jih spodbuja umetniški razred Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

To slovensko zavzetost izpričuje vse Simčičevo umetniško delo, kjerkoli že je nastajalo, saj je v tujini povsem izjemoma napisal v španščini eno samo dramo, ker se mu je, potem ko jo je začel snovati v materinščini, zaradi jezikovnih fraz novega okolja v tako obliko porodila sama od sebe; a jo je potem prevedel v materni jezik. Kot eden izmed osrednjih organizatorjev slovenskega kulturnega življenja v Argentini si je prizadeval za pojasnjevanje v domovini dolgo pristransko razlaganih zgodovinskih dogajanj in osebnosti, kakršen je bil zaslužni Anton Martin Slomšek, ter za rehabilitacijo kulturnih ustvarjalcev, kakršna sta na primer Tine Debeljak ali Simčiču posebno ljubi Stanko Majcen, in po slovenski osamosvojitvi s tem poslanstvom nadaljuje tudi po vrnitvi v domovino. V njej je kot velika moralna avtoriteta ves čas živo navzoč tudi na številnih pričevanjskih prireditvah ali v javnih oglašanjih, v katerih skuša doumevati in pojasnjevati zgodovino.

Zgodovino je nekoč označil celo za največjo skrivnost, a ob vsej zapletenosti zgodovinske resničnosti – ne da bi želel koga obsoditi in brez slehernega sovraštva – v prizadevanjih za slovensko narodno spravo neizprosno vztraja pri spoznanju, da je povzročila slovenski bratomorni boj komunistična revolucija, ki je bila vsaj neodgovorno dejanje. To spoznanje ga je doletelo kot »dokončen udarec v oči«, kot je nekoč povedal, že ko je bil navzoč ob pouličnem umoru Jaroslava Kiklja. V fiktivnem pismu iz tujine v domovino pa z besedami literarnega junaka ugotavlja: »Tukaj so ceste prazne in hladne in črne, toda, mama, tukaj se vsaj ne bojim, da bi hodil mrtvim po prsih ...«

V posledice zgodovinske katastrofe, ki je poleg pobitih žrtev pustila neodstranljiv pečat na dušah tolikšnega števila nesrečnih emigrantov, se je na osnovi življenjskih izkušenj in srečanj z brezdomovinskimi ljudmi lahko vživel tako prepričljivo in s tako empatijo, da je skušal osmisliti nesmiselnost njihove tragedije tudi z eshatološkega vidika ali razumeti teze, da so bile žrtve potrebne za zadostitev, kot odkupnina za vse grehe naše zgodovine, ki naj bi odrešila domovino. Doumevanje vsega slovenskega je pri tem oprl tudi na mitične izvore, ukoreninjene v našem najstarejšem duhovnem izročilu ter izkristalizirane v osrednjih literarnih mitih o Lepi Vidi in Krstu pri Savici. In tudi ko gleda na vse svetovno dogajanje s svetovljanske perspektive, ostaja tako občuteno slovenstvo neuničljivo in najgloblje osmišljeno osišče njegove celotne biti. Zato je že akademik Alojz Rebula Zorka Simčiča upravičeno imenoval celo najbolj vnetega razmišljevalca o slovenstvu v naši kulturi po Edvardu Kocbeku. Pomenljiv odlomek o teh dilemah je avtor priredil tudi za nedavno izdani antologijski izbor del sedanjih članov akademijskega umetniškega razreda *Glas umetnikov*.

S Simčičevim z zoro ožarjenim imenom sem se srečal že v zgodnji mladosti, ko sem kot eno svojih najljubših knjig prebiral mogočni in vznemirljivo pestri *Zbornik zimske pomoči*, ki ga je pisatelj med vojno souredil kot pravo zakladnico vsakršnih ugotavljanj in spoznanj, v katerih je oživel medvojni čas, in že v njem s psihološko prodornostjo v prikazu tedanje socialne bede razkril nečlovečnost zgolj frazerskega človekoljubja. V očetovi knjižnici pa me je pritegoval tudi njegov leta 1957 v Argentini izdani roman *Človek na obeh straneh stene*. V času, ko sem bil član upravnega odbora Prešernovega sklada, je leta 1993 prav ta knjiga, ki je bila v osamosvojeni Sloveniji upoštevana kot književna novost, prejela nagrado Prešernovega sklada, kar je bilo mogoče občutiti celo kot nekakšno prelomnico v odnosu do t. i. emigrantske literature, saj se še živo spominjam, kako je po razpravljanju in končanem glasovanju celo tedanjemu režimskemu gledanju na partizanstvo in domobranstvo sicer naklonjeni Tone Pavček izrecno zaključil: »Pa naj dobi nagrado.«

Vendar nagrada ni bila blagohotna milost, ampak kvečjemu izhodišče za nadaljnje vse večje priznavanje Simčičevega življenjskega dela. Knjiga je namreč

upravičeno obveljala ne le za najpomembnejšo književno umetnino slovenske povojne emigracije, marveč celo za prvi slovenski moderni in danes že klasični, v osnovi eksistencialistični roman. V njem je Simčič s skrajno subtilnostjo upodobil notranji narodni razkol in udbovsko zasledovanje zavednih Slovencev v tujini, a je o tem ponotranjeno spregovorilo le samo dušno dogajanje, pri čemer se je izkazal kot pretanjen psiholog in subtilen mislec, ki je s svojo globinsko pronicljivostjo močno preseagal siceršnjo enostranskost in z njo povezano tedanjo slovensko ustvarjalno raven, ki jo je skupaj z njenimi ideološkimi omejitvami večkrat tudi sam lahko kritično presojal.

Zato je samoumevno, da je postala zavest o Simčiču živa tudi v duhovnem krogu Nove revije. Po njegovi vrnitvi v domovino sem med tamkajšnjimi akademiki književniki in drugimi sodelavci nekajkrat zasledil govor o tem, da bi morali pisatelja predlagati za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in ko sem mu to nekoč ob bežnem srečanju na ulici omenil, je le naglo zamahnil in dejal, da je to komaj verjetno, ker je njegov opus zagotovo premajhen. A je bil po svojem pomenu že tedaj velik in tehten, zatem pa je še narasel in se zgostil v umetnikovem osrednjem romanu *Poslednji deseti bratje*, v katerem je iz zgodb slovenskih rojakov, povojnih emigrantov na vseh kontinentih, ustvaril veličasten mozaik pretresljivih človeških zgodb, ki ga na vzporedni pripovedni ravni utemeljuje še mitična legenda, ki spremlja pot slovenske navzočnosti v svetu od najstarejše zgodovine in nekdanjih rujanskih Slovenov dalje. S knjigo se je pisatelj izkazal kot čuteč kapitan nešteti izgubljenih, resigniranih ali uporniških duš, ki jih je spoznal v velemestih, pragozdovih in zavetju njihovih ustvarjalnih delavnic in jih povezal v slovenski emigrantski trnjevenec skozi perspektivo lastne begunske usode, razpet med upom in brezupom in uzrt skozi odrešilni mitos. Tudi on sam pa je videti kot nekakšen mitični Ahasver ali moderni homoviaticus, ki s klobukom na glavi vedno nekam hiti, kot da bi se mu neznanokam neznansko mudilo; a človeka ob srečanju v živo vselej ljubeznivo ogovori in mu stisne roko, s stiskom roke pa rad sklene tudi kako pisemsko sporočilo in, kot mi je dejal in kot sem sam opazil, že iz dotika dlani v hipu razbere tudi človekovo notranjo intenziteto, njegovo nežnost in energičnost.

Vselej tako živahnega, celo vihravo impulzivnega in energičnega pisatelja smo imeli na SAZU srečo spoznavati na sestankih razreda za umetnosti, kjer se ob vprašanjih, ki smo se jih lotevali, izkazuje ne le kot markantna opora pri zavzemanjih za ohranjanje naše samobitnosti, marveč tudi kot živi pričevalec zgodovinskih dogajanj, ki nam je na primer pojasnjeval otvoritev Plečnikovega bežigradskega stadiona, izročilo o Plečniku, ki je narisal založniški logotip, s katerim je bil prvi opremljen Simčičev mladostni roman, in o Plečnikovem slovenskem grbu in zastavi, katerih izginotje je zanj »civilizacijsko nemogoče«, spominjal pa se je tudi sodelovanja s Finžgarjem, čigar domovanje danes postopoma postaja

del akademijskega ambienta, in še s kom, ki sicer predstavlja za nas predvsem še oddaljeno zgodovino. Ob tem pa je v svoji razgledanosti kot komentar h kaki tematiki ničkolikokrat kot iz rokava navedel misel kakšnega slavnega pisatelja, ne samo Camusa ali Orwella, s katerega izrekom, da je politični kaos tesno povezan z gnitjem in odmiranjem jezika, je na primer sklenil kritično razpravljanje o ne-umestnem eksperimentiranju z ženskimi slovničnimi oblikami, kot so ga uvedli na ljubljanski Filozofski fakulteti. Kadar na sejah ni mogel biti navzoč, pa je vsa vprašanja spremljal in pisno ali telefonsko komentiral ter posebno o vprašanju jezika posredoval svoja vselej jasno in odločno napisana stališča.

Med srečanjem v kavarni Union mi je pripovedoval tudi o časih, ko je, sedeč v gledališču med urednikoma Slovenca in Jutra, kot presojevalec opernih avdicij prvi razpoznaval talent na primer Vilme Bukovec ali Ladka Korošca. Tedanji predvojni čas svoje mladosti z njegovimi tudi časnikarskimi pojavi je sprva oživil tudi v duhovitih humoreskah, kjer se je med drugim pošalil na račun modernega slikarstva, črnih in belih abstraktnih slik, ki mu niso bile posebno pogodu in ob katerih je v pomoč kritikom hudomušno izumil umetnostnoteoretični izraz filozofizem. V obsežnem mladostnem romanu iz dijaškega življenja *Prebujenje* pa je nazorno prikazal duhovno prebujanje dijaka, ki si želi napisati psihološki roman, v katerem bo »rezal duše, da bodo trepetale od bolesti«, jih seciral »in drobil do atomov«, osebe v njem pa osvobodil avtorjevih usmerjanj, da bodo lahko same zaživele; že v tej knjigi, katere dele je značilno razmejil z verzi iz Župančičevega *Prebujenja*, zasledimo kot poznejšo stalnico Simčičevih razmišljanj tudi dijaška razpravljanja o domu, ki ga človek nosi v sebi, in o občutku tujosti, pa tudi o hrepenenjskem prekletstvu Lepe Vide. Umetnik pa je v njej označen kot »poslanec božji«.

A v poznejših izkristaliziranih delih je pisatelj dogajanja in spoznanja raje značilno zgostil v splete kratkih zgodb, v katerih je izrazil doživljanje samega sebe na primer v situacijah nekdanjega hotelskega liftboja ali občudovalca večnega Rima iz časov, ki se je poslavljaj od vojne, kar je kot vselej natančen opazovalec razbral že iz dejstva, da je tedaj vse manj tamkajšnjih deklet nosilo krila, predelana iz hlač ameriških vojakov. Posredno se je upodobil tudi kot pretanjenega zarisovalca intimnejših medčloveških srečanj, v katerih se prebuja prikrit eros ali se molče soočata nekdanja žrtev in rabelj, vsa človeška srečanja pa so mu ob vsej čustveni dragocenosti v bistvu le večno odhajanje in prihajanje, obremenjeno s človekovo bivanjsko samoto. Njegova umetnost pretresljivo upodablja prav takšna stanja, in njegovi ljudje pogosto premišljajo, »kako je človeku narisana pot v življenju«. V vsem tem premišljanju in doživljanju se prepletajo velika tankočutnost, izrazna prefinjenost in poglobljenost, dojeta v Kajnovem znamenju človeške usode, ki je pisatelja vodila »preko celin, preko blatnih cest in prek blestečega se parketa«, stran od domovine, a z domovino v srcu, kjer je v svojem nigdirdomu vedno znova meditiral o pojavu izgnanstva, ki vselej povzroča domotožje, dojeta kot

nekaj strašnega, saj pri nesrečnih žrtvah zgodovine v njegovih knjigah povzroča celo samomor. In zato je lahko tako globoko doumel tudi katarzično moč slovenskega emigrantskega gledališkega dogajanja, pri katerem je bil sodeloval, in v svoji veliki dojemljivosti za glasbo odrešilnost slovenskega zborovskega petja.

Simčičev književni razmislek grebe tako v vprašanja življenja kot same literature, na primer o tem, ali je mogoče pisateljevo osebnost tako razdeliti, da bi se lahko enakovredno naselila v raznolike junake in ne le enega samega, evidentno avtobiografskega. Ob tem, ko v pisatelju dojemamo pristnega, avtentičnega filozofa – med slovenskimi rojaki ga je v tujini s svojim iskanjem bistvenega navduševal že Milan Komar –, se nam nič manj ne prikazuje tudi kot ne le vsestranska, marveč tudi zelo večplastna osebnost, živo pozorna do povsem praktičnih konkretnosti življenja, celo do posameznih predmetov, saj se je že v eni njegovih humoresk izkazal kot glavni junak navaden, sicer zelo koristen – gumb. Njegovi opisi zlasti mestnih prizorišč, pogledov na ulice, v izložbe ali pisarne pa včasih učinkujejo kot pravcate na moč sugestivne podobe magičnega realizma, oživiljene celo z vonji.

Umetnik se je moral v tujini sprva oprijeti različnih poklicev, z ročno spretnostjo in domišljijo je izdeloval tudi turistične spominke, zato v njegovih spisih naletimo tudi na prepričljive in precizne opise najbolj vsakdanjih življenjskih opravil, kakršno je pomivanje posode v restavraciji ali celo v podrobnostih prikazano ponarejanje stilnega pohištva. Za take stvari se je namreč pisatelj tudi v resnici zanimal in še vedno rad sprašuje po knjigah o rezbarstvu ali strokovnih izrazih, ki jih pomerja ob tujejezične pojme. Kakšno zemeljsko prizorišče svojih dram, ki sicer segajo tudi v onstranstvo, si je kdaj celo lastnoročno skiciral in vselej so ga zanimali tudi likovni umetniki, zato ti s svojimi iskanji poživljajo tudi njegovo literaturo, in nekoč me je z vprašanji opozoril na primer na risarski medvojni križev pot Karle Bulovec. A tudi v njihovem ustvarjalnem delu bolj kot zunanje, zgolj formalistične učinke išče duhovno poglobitev, in že zato vsake novosti, naj je še tako razglašena, ne more šteti za umetnino, zato mi je nekoč kot nekaj heroičnega pohvalil tudi besedilo Jožefa Muhoviča v Zvonu, ki ob kritiški razglasitvi znamenitega Duchampovega pisoarja kot najpomembnejše umetnine stoletja jasno razlikuje umetniško vrednost od same odmevnosti zgodovinsko prelomnega pojava.

Tudi ko je bil Zorko Simčič do zanj problematičnih, pogosto spektakelsko izpraznjenih novih pojavov v umetnosti kritičen, saj je v kakem hepeningu priznaval vsaj duhovitost ideje, v marsičem pa spoznava kvečjemu le še norčevanje iz umetnosti, je v času po mladostnih satirah tudi o takih dogajanjih vendar razglabljal in razglablja z vso resnobnostjo in tudi živahno radovednostjo, pri čemer mu je od vsega najbolj tuj cinizem, ki ga imenuje strup vseh strupov, kajti preveva ga le velika ljubezen do življenja in velika radovednost, s katero prodira v smisel vseh človeških prizadevanj in skuša dojeti tudi vse neznano in

skrivnostno. Tako je v pogovoru o svojem delu v družbi zapisovalca njegovih življenjskih pričevanj Franceta Pibernika na Slovenski matici že na začetku povedal, kako rad ima ljudi in kako ljubi življenje; življenje je pregnanstva pa je označil celo kot hujše od smrti.

Že lep čas je tega, ko je v kakšni knjigi komentiral, da bi rad še dolgo živel in da mu za načrte, ki jih želi uresničiti, zmanjkuje časa, ali ko je pomislil, kako se pot in z njo število neodhojenih stopinj pred človekom vse bolj krajša. Nekoč mi je, hiteč po cesti, celo mimogrede izjavil, da »večni mladenič več ni mladenič«, ko pa smo na gostilniškem vrtu po simpoziju Pučnikovega inštituta spregovorili o minevanju, je pojasnil, da sploh ne bo umrl, ampak da bo nekoč le nekam daleč odpotoval. Njegovo življenje je namreč resnično nenehno romanje in hitenje z delom, nenehno in neustavljivo potovanje, v katerem nosi s seboj slovensko usodo, na katero zmore pogledati tudi z duhovne perspektive, ki sega v eshatološko globino, tako kot sta iz kroga njegovih duhovnih sorodnikov morda segala le še Ivan Pregelj ali Alojz Rebula; samo usojenost večnega človeškega gibanja pa utemeljuje tudi s kozmično dinamiko, z gibanjem sonca in planetov, s katerimi se nujno giblje tudi človek. Na tej poti, na kateri je za Zorka Simčiča upoštevanja vredna umetnost nujno nosilka transcendentalne dimenzije, nosi umetnik v sebi usodo slovenskih desetih bratov, ki so zanj simboli za izgnance, a v naši kulturni tradiciji, vsaj od časov Cankarjeve moderne dalje, tudi nemirnih umetnikov.

A Zorko Simčič ni več domačijski deseti brat s čevlji prek ramen, ampak je deseti brat v novi, evropski in svetovljanski preobleki, elokventen mož, ki lahko ob penovskem kongresu v Buenos Airesu suvereno komentira poglede najvidnejših svetovnih pisateljev in v svojih spisih širokopotezno primerja značilnosti posameznih nacionalnih literatur in njihove morebitne podobnosti z našo slovensko »štimumgo«. Tudi pri tem ko je miselno luciden, dialoški, subtilen in svetovno razgledan, ostaja vseskozi osredotočen na slovensko jedro v sebi, iz katerega izhaja, iz katerega vse občuti in zaobjema in ki se mu nikoli ne izneverja, tako kot se v tujem okolju ni izneveril slovenskemu jeziku, s katerim lahko izraža življenje, zaupajoč v smisel slovenstva in morda celo v slovensko nesmrtnost, najbrž v življenju ničkolikokrat sanjajoč o možnosti vrnitve, ki jo je v nepredvidljivem loku neizprosne zgodovine resnično dočakal. Takega desetnika po besedah njegove mitične desetnice Marjetice za razliko od postopača bolijo krivice vseh ljudi, a pri tem misli predvsem na svoj rod. Zato se, zdaj ko se je po desetletjih romanja ustalil na rodnih slovenskih tleh, ne more sprijazniti s spoznanjem, če navedem le njegove besede z akademjskih sestankov, da med Slovenci, ki smo zrasli iz knjige, danes ni več zavesti o slovenstvu, da je danes celo moderno biti Neslovenec in da je naš celoten tisk obarvan anacionalno in celo antinacionalno.

Leta na življenjskem potovanju nam vsem sicer vse bolj minevajo. A če je človek toliko star, kot je duhovno čil in kot se počuti, kot je menda nedavno dejala angleška kraljica, potem je ne glede na leta vsak trenutek na začetku in poln mladosti. Če je človek tako eminenten pisatelj, kot je Zorko Simčič, pa ostaja kot neizbrisen člen večne minljivosti večen, večen vsaj toliko, kolikor ostaja večen slovenski narod in njegov jezik, in zato lahko tudi večno dejaven in večno zaskrbljen. Prav tak, kot je naš spoštovani in predragi jubilan Zorko Simčič.

Ob stoletnici bogatega in plodnega ustvarjalnega življenja naj našega večnostnega in tako zelo slovenskega umetnika v duhu nekdanjih časov predstavim in pozdravim še z verzificiranim prigradnim voščilom:

*Srce in um velikega moža
nosi v besedah, sanjah, potovanjih
sto let nemira in sto let miline.*

*Po zemljevidih skrivne zgodovine
na poteh doma in poteh sveta
nekdanjih dni je priča, vest sedanjih.*

*Ko umetnik v duše gleda, nase jemlje
usodo naše posvečene zemlje,
ki se mu prelila je v besedo.*

*Iz nje prenesel je vso čast in bedo
v slovenski prostor in slovenski čas.
V njej nam zveni njegov stoletni glas.*

*Ta glas ni nikdar utihnil in zamrl.
Vso domovino je v svoj svet razprl
in jo svobodno vrnil spet med nas.*

*Zdaj s starostno oglašča se modrostjo,
Duha svetišče polni nam z mladostjo,
ki jo oživlja ahasverski duh.*

*In za vse živo dojemljiv posluš
odkriva dóma zven v očeh sveta,
strmeč v strani neskončnega neba.*

*V mladostnih dneh je o romanu sanjal,
ki bi zaživel kakor živa reka
in bi ustvaril živega človeka,*

*ki le v prostosti bi se udejanjal,
razširjen v vsečloveški krog,
ki zarisuje ga pravični Bog.*

*Ta romaneskni lik je sam postal.
A si naložil je kot zadostitev
za krivde zgodovine in za pomiritev*

*pogled na usodo skozi mit slovenskih tal,
ki hodi skozi čas, deseti brat,
po sledi Lepe Vide mir iskat.*

*Ves gibek je kot glasba simfonije,
ki skozenj nam onstransko v duše lije
enako danes kakor tistikrat,*

*ko stopal je po potih mladoletja,
ki zdaj doseгла so mejnik stoletja.
Naj hlastno po njih stopa še naprej,*

*ptič samoživni trdoživ, v zavetju vej
slovenske krošnje, krhek in zveneč
na večni poti, ki sledi ji hrepeneč,*

*veliki človek z obeh strani stene,
ki vase hodi, kamorkoli krene.*

Na tej poti, na previsu čez rob stoletja, kličem človeku, ki se dviga nad vse stene, še na mnoga in srečna leta!